

Matelia kuninkaalle kiiteltiin

Kymmeniä Ruotsin alamaisia karkasi Ilomantsista Venäjälle sotavuonna 1790, eivätkä viranomaiset kyenneet estämään sitä. Karkulaisten joukossa olivat myös Kuivalaiset Huhuksen Siitarista lukuun ottamatta kahta talouden vanhinta tyttäret Kaisaa ja Matelia, jotka suostutteluista ja uhkauksista välittämättä päättivät jäädä kotiseudulleen.

Tässä esitettävät tapahtumat tuovat kaivattua lisätietoa Kantelettaren keskeisen runon-laulajan Magdalena Kuivalaisen eli Mateli Kuivalattaren (1771–1846) varhaisista vuosista, joista tähän asti ei ole tiedetty juuri mitään.

Idän houkutukset

Ruotsin ja Venäjän välillä elettiin sota-aikaa 1788–1790. Siitä huolimatta kahden rajan erottaman seudun, Ilomantsin Hattuvaaran ja Aunuksen Karjalan, välillä oli vilkasta vuorovaikutusta. Venäjän puolelta Hattuvaaraan tuli hakemaan suojaa kaikenlaisia karkulaisia ja viranomaisten silmissä muuta vaarallista ainesta. Liikettä oli myös lännestä itään.

Turun rauhan 1743 jälkeen väestösuhteet olivat muuttuneet Hattuvaarassa täysin. Aiemmin melkein kokonaan väestöltään luterilainen kylä oli muuttunut kokonaan ortodoksitalonpoikien asuttamaksi. Useimpien heistä sukujuuret olivat Venäjän Karjalassa, mikä löi Hattuvaaraan epäilyttävän leiman kylän asukkaiden venäjänuskon ja itäisten kontaktien lisäksi.

Ruotsin kruunun paikalliset viranomaiset kokivat kaksi ortodoksipoikaa, Lafei Timofeofin ja Ilja Hoskosen, erityisen vaarallisiksi. Vähän ennen sodan syttymistä miehet olivat karanneet rajan yli, mutta sen jälkeen he silti poikkesivat usein entisellä kotiseudullaan puuhaamassa kaikenlaista, jonka läntisen vallan edustajat kokivat myyräntyöksi Ruotsin kruunulle ja sen sotaponnisteluille.

Varsinkin Ilja Hoskonen, joka majaili Lupasalmella ja oli sukulainen suurimmalle osalle Hattuvaaran asukkaita, tuli tämän tästä entiseen kotipitäjäänsä. Hän esitti houkuttelevia tarjouksia niin omalla suullaan kuin hengenheimolaistensa välityksellä: Venäjälle karkaavat saisivat rajan takaa itselleen maatilaa rakennuksineen, kolmen vuoden vapaan ylläpidon Venäjän kruunulta ja kahdenkymmenen vuoden verovapauden. Karkaaville luvattiin lisäksi, ettei heitä otettaisi Venäjän armeijaan. Hoskosen puheet lankesivat vastaanottavaiseen maaperään: väestöä alkoi karata lännestä itään.

Ilomantsin luterilainen kirkkoherra, lääninrovasti Claes Molander (1724–1799) varoitti seurakuntalaisiaan karkuruudesta ja kehotti heitä ahkeruuteen ja uskollisuuteen Ruotsin kuningasta ja isänmaata kohtaan. Ilomantsin ortodoksit ja rajantakaiset Venäjän alamaiset eivät piitanneet vanhan lääninrovastin varoituksista ja kehotuksista, mutta sen sijaan uhkailivat häntä. Ruotsi ja sen valtaa edustaneet viranomaiset eivät tunteneet tuolloin maastamuuton käsitettä. Heidän silmissään valta-kunnasta poismuutto, eritoten vierasuskaiselle Venäjälle, merkitsi Ruotsin kruunulle verotulojen ja ihmisresurssien menetyksiä.

Hoskosen houkuttelevat puheet kantautuivat Huhukseen kruununallollisen Antti Kuivalaisen korviin. Kulkupuheista kiinnostuneena hän lähetti toukokuun lopulla 1790 27-vuotiaan Antti-poikansa Hattuvaaraan ja sitä kautta Lupasalmelle hakemaan lähempää tietoa, olisiko puheissa perää. Hattuvaara oli perukallaan viimeinen kylä ennen valtakunnanrajaa, ja sen kautta oli kulkutie Lupasalmelle ja Porajärvelle. Hattuvaaran ja Lupasalmen välinen etäisyys oli nykymitassa noin 35 kilometriä. Raja sijaitsi matkan puolivälissä.

Kului aikaa, eikä poika Antti saapunut takaisin Huhukseen. Värväri Hoskonen saapui sinne kylläkin kesäkuun alussa 1790. Tällöin Hoskonen esitti pyynnön isä Antille, että tämän pitäisi tulla rajan taakse Lupasalmelle koko taloutensa kanssa. Hoskosen mukaan poika Antti odotti siellä jo kaiken valmiiksi laittaneena.

Kolkko kotiinpaluu

Kuivalaisen karkaamishetken ollessa käsillä kaksi vanhinta tyttöä, 23-vuotias Kaisa ja 19-vuotias Mateli, olivat kirkkomatkalla. Heidän palatessaan takaisin kotiinsa Huhukseen edessä oli outo näky: kotiväkeä oli paikalla, mutta rakennukset olivat tyhjat kaikista tavaroista. Tytöt kysyivät pikkuveljeltään, mitä oli

tekeillä, jolloin hän vastasi, että he muuttaisivat nyt Venäjälle ja että värväri Hoskonen oli hakemassa heitä. Talon karjaa ajettiin jo Hattuvaaraan päin kohti rajaa, ja kaikki tavarat, myös Kaisan ja Matelin vaatteet, oli kuljetettu rantaan ja pantu veneeseen.

Kohta Kaisan ja Matelin luokse tupaan astuivat isä Antti ja Hoskonen. Isän kerrottua tyttäriilleen mitä pian tapahtuisi, nämä puhkesivat itkemään ja sanoivat: ”Jos isäsein meidät tappaisit, emme me kuitenkaan lähtisi oman kuninkaan alta Venäjälle.” Hoskonen koetti taivutella tyttöjä tarjoamalla heille Venäjän ruplia. Rahan käyttö taivuttelukeinona kertoo siitä, että Hoskonen toimi jonkin mahtavan ja varakkaan venäläisen tahon värvääjänä. Värväyksen takana oli ehkä Venäjän valtiovalta, aunukslainen rautaruukki tai suuri maanomistaja, joka halusi itselleen työväkeä Ruotsin puolelta, vaikka sitten rahan voimalla.

Kaisa ja Mateli eivät välittäneet rahoista ja kieltäytyivät edelleen karkaamasta. Isä Antti menetti malttinsa ja aikoi lyödä tyttäriään suurella piiskalla, mutta nämä säntäsivät tuvasta turvaan metsään. Tytöt astuivat esiin piilostaan vasta, kun näkivät kotiväkensä veneen loittonevan kauas Lutinpäätä kohden Koitereen suurella järvellä. Taloudesta karkasi näin Venäjälle seitsemän henkeä: 49-vuotias isäntä Antti Kuivalainen ja 57-vuotias emäntä Valpuri Muroke sekä heidän lapsensa Matti (15 vuotta), Valpuri (13 vuotta) ja Reittu (10 vuotta). Joukkoon kuuluivat lisäksi Antti-pojan 18-vuotias nuorikko Maria Laatikainen ja vuoden vanha poika, joka oli kastettu Antiksi isänsä, ukkinsa ja isoukkinsa tavoin. Kaisa ja Mateli olivat täysin oman onnensa varassa. Päivisin he elivät ja toimivat tyhjiksi jääneissä kotirakennuksissa, mutta yönsä he lepäsivät metsässä peläten venäläisten tulevan ja hakevan heidätkin. Pelon lisäksi oli huoli elannosta. Tilan pellot olivat jääneet karkaamispäätöksen jälkeen ilman kevätkylvöä. Vaikeuksista huolimatta tytöt eivät jääneet neuvottomiksi. He hakivat naapureilta siemenviljaa lainaksi ja hevosapua sen peittämiseksi peltoon. Lisäksi he polttivat ja valmistivat syyskylvöä varten kuntoon aiemmin kaadetun kaskan.

Tieto karkulaisista kulkee Kuopioon

Kaisan ja Matelin kovasta kohtalosta kehkeytyi yleinen puheenaihe. Lääninrovasti Molander kuuli tapauksesta pitäessään jumalanpalvelusta Tyrjänsaaren kylässä. Hän ilahtui kovasti neitojen Ruotsin kuninkaalle ja isänmaalle osoittamasta uskollisuudesta, mutta varmasti myös heidän neuvokkuudestaan Huhuksen Siitarin jäätyä kirjaimellisesti tyhjilleen kaikista elämisen edellytyksistä. Seurakuntalaistensa joukkokarkaamisesta hän lähetti 26. heinäkuuta 1790 Savon ja Karjalan läänin-hallitukseen Kuopioon kaksi seikkaperäistä kirjettä.

Kuivalaisten karkaaminen tapahtui vain vähän ennen kuin Molander laati kirjeensä. Ilomantsin luterilaisen seurakunnan rippikirjan mukaan Antti Kuivalainen kävi vaimonsa, poikansa ja miniänsä kanssa rippikirjoituksessa heinäkuun alussa 1790. Poika Antti kävi siis kotiseudullaan vielä sen jälkeen, kun hän oli poistunut sieltä toukokuun lopulla.

Molanderin laatiman luettelon mukaan luterilaisia karkulaisia oli 80 henkeä. Joukossa oli miehiä ja naisia, aikuisia ja lapsia Huhuksen, Ilajan, Ilomantsin, Lutikkavaaran, Mekrijärven, Ryökkylän, Sonkajan ja Tyrjänsaaren asukkaista. Joukossa oli kruununtalonpoikia, uudisasukkaita, loisia ja sotaväkeen värvättyjä jääkäreitä. Jääkärien melko suuri määrä, 15 kaikkiaan, kertoo värväystoimintaan kohdistuneesta vastustuksesta ja heidän pelostaan joutua pois kotipitäjästään oikeille taistelutantereille. Karkulaisia oli myös Ilomantsin ortodoksien joukosta, mutta Molander ei ilmoittanut heidän määräänsä.

Ilomantsilaisten karkaaminen oli saanut sellaiset mittasuhteet, etteivät viranomaiset voineet painaa sitä villaisella.

Kuopiosta Tukholmaan

Lääninrovasti Molanderin kirjeen saapuessa Kuopioon läänin väliaikaisena maaherrana toimi Carl Efraim Carpelan (1732–1819), joka oli viran vakinaisen haltijan Simon Vilhelm Carpelanin veli. Varamaaherra Carpelan kirjoitti 8. syyskuuta 1790 Ilomantsin tapahtumista Kustaa III:lle ja liitti mukaan Molanderilta tulleet asiakirjat. Vähän sitä ennen, 14. elokuuta 1790, oli Ruotsin ja Venäjän kesken solmittu rauha kahden vuoden sotimisen jälkeen.

Carpelan ehdotti kuninkaalle Huhuksen Siitarin kruununtilan siirtämistä Kaisan ja Matelin nimiin. Näin olisi palkittu neitojen Ruotsin kruunulle ja isänmaalle osoittama uskollisuus ja samalla luotu

ennakkotapaus muille Venäjälle karkaamista pohtineille, että ainakin osa olisi päättänyt jäädä Ruotsin puolelle kruunutilan ja hallintaoikeuden toivossa. Kruununtilojen asukkailla ei ollut omistusoikeutta tilaansa vaan vain lääninhallinnon myöntämä hallintaoikeus. Lisäksi Carpelan ehdotti materiaalisien avun antamista Kaisalle ja Matelille irtaimiston ja tilan ylläpidon suhteen.

Tuossa vaiheessa neidoilla oli näköpiirissä apua muualtakin kuin vain kruunulta. Heitä piirittivät monet sulhaskandidaatit, jotka olivat kiinnostuneita ahkerista ja aloitekykyisistä nuorista neidoista sekä mahdollisuudesta päästä asumaan ja viljelemään valmista isännätöntä tilaa. Kaisa ja Mateli odottivat kuitenkin maaherran päätöstä kotitilansa hallintaoikeuden suhteen ennen kosiotarjouksiin suostumistaan. Kirjeessään kuninkaalle Carpelan puuttui vielä rajalla asuneiden ortodoksien luultuun epälojalliin menettelyyn sodan aikana. Hän piti rajaseudulla asuneita ortodoksipoikia turvallisuusriskinä, jotka oli siirrettävä pois itärajan kylistä sisämaahan. Näin tyhjentyneet tilat oli sitten varustettava uusilla luotettavimmilla luterilaisilla talonpojilla. Carpelan esitti myös taloudellisia sanktioita ortodokseille heidän käännättämisekseen pois venäjänuskosta siten, että ortodoksitalonpoikien olisi pitänyt maksaa papinmaksut niin omalle papilleen kuin luterilaiselle papille, sekä vielä erikseen kirkollisista toimituksista omalle papilleen. Pitkin 1700-lukua Ilomantsin luterilaiset papit olivat vaatineet seudun ortodoksien pakkokäännättämistä, mutta siihen ei uskallettu ryhtyä Venäjän reaktioita peläten. Tälläkin kertaa pakko-toimenpiteistä luovuttiin ja palattiin varovaiselle linjalle rauhan tultua.

Uusia käänteitä

Varamaaherra Carpelanin kirje saapui Tukholmaan 29. syyskuuta 1790, mutta sen sisältö esiteltiin Kustaa III:lle vasta 9. joulukuuta kuninkaanlinnassa. Päätöksestä ei ole tietoa, mutta sillä ei oikeastaan ole väliä, koska karanneet Kuivalaiset palasivat pian takaisin. Elämä Venäjän puolella oli luultavasti osoittautunut suureksi pettymykseksi värväri Hoskosen maireista lupauksista huolimatta. Ilomantsin seurakunnan rippikirjan mukaan Antin vaimo Valpuri Muroke kävi kotiseurakunnassaan rippikirjoituksessa huhtikuussa 1791 ja kummatkin aviopuolisot yhdessä lokakuussa 1792. Poika Antin ja miniä Maria Laatikaisen Kaisa-tytär kastettiin Ilomantsissa tammikuussa 1793.

Samoihin aikoihin talous menetti kaksi keskeistä jäsentään. Karkumatkalta pois jättäytynyt Kaisa kuoli 14. syyskuuta 1791 punatautiin (rödsot) 24 vuoden ikäisenä. Koko Suomen alueella kärsittiin tuolloin erittäin vaikeasta kato- ja tautivuodesta. Isäntä Antti Kuivalainen menehtyi Huhuksessa 8. huhtikuuta 1793. Hänen kuolinsyykseen kirjattiin pistos (styng). Nykylääketieteen valossa kyse oli todennäköisesti keuhkokuumeeseen tai keuhkopussintulehdukseen liittyneestä rintapistoksesta.

Mitä olisi seurannut, jos nuori Mateli Kuivalatar olisikin mennyt Venäjälle ja jäänyt sinne?

Historiantutkimuksessa ei tulisi sortua jossitteluun, mutta houkuttelevan tilaisuuden vuoksi sallittakoon se nyt silti. Ilman Matelia Kantelettaresta olisi kutoutunut rakenteeltaan toisenlainen ja aineksiltaan suppeampi teos. Se olisi jäänyt vuonna 1838 valmistuneen Alku-Kantelettaren asteelle.

Kansanperinteen tutkijat ovat arvelleet, että varsinaisen Kantelettaren, joka ilmestyi kolmessa osassa vuosina 1840–1841, runoista peräti 94 olisi Matelin laulamia. Matelin Elias Lönnrotille Koitereen rannoilla 1838–1839 esittämät lyyrilliset runot ovat lisäksi Kantelettaren ydinrunoutta. Näin ollen ei ole ihme, miksi Mateli on ainut, jonka Lönnrot mainitsee nimeltä teoksensa esipuheessa. Matelin merkitys Kantelettaren lopulliseen muotoon ja sisältöön on katsottu yhtä keskeiseksi kuin Vienan Arhippa Perttusen Kalevalalle.

Spekulointia voi jatkaa vielä edelleen. Jos Mateli olisi mennyt Venäjälle ja jäänyt sille tielleen, niin hän ei luultavasti olisi tavannut tulevaa puolisoaan Pietari Ikosta Ilomantsin Tokrajärven kylästä. Näin olisivat jääneet syntymättä sellaiset henkilöt kuin Pietari Kurvinen ja Toivo Kärki. Suomalaisen lähetystyön uranuurtajana Afrikassa toiminut Pietari Kurvinen (1842–1925) oli Matelin ja Pietari Ikosen tyttärenpoika ja suomalaisen kevyen musiikin suuri mestari Toivo Kärki (1915–1992) puolestaan Pietari Kurvisen tyttärenpoika.

Jukka Kokkonen

Kirjoittaja toimii tutkijatohtorina Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella. Kuvaus perustuu varamaaherra C. E. Carpelanin kirjeeseen kuninkaalle ja sen liitteenä olevaan lääninrovasti C. J. Molanderin

selontekoon, joita säilytetään Ruotsin valtionarkiston sarjassa ”Landshövdingarnas skrivelser Finland, Savolax och Karelens län” (vol. 5 1790–1794). Mainitut lähteet ovat luettavissa mikrofilmimuodossa Kansallisarkistossa Helsingissä.